

Så var förutsättningarna för reformregeringen Bildt

Av Hans Bergström

Regeringen Bildt utövade under dess första år, Riksmötet 1991–92, en reformaktivitet som var speciell. Ett sätt att mäta den är att beräkna vad jag i min avhandling "Rivstart" (1987) benämner *den politiska präglingkvoten*. Det vill säga hur stor andel av första årets propositioner från en ny regering som innehåller förslag till grundläggande förändringar på politiskt centrala områden, baserade på regeringens ideologiska viljeriktning. Så här har det sett ut för några olika regeringar:

Fälldin I, 1976–77	13 procent
Palme II, 1982–83	11 procent
Bildt, 1991–92	29 procent

I absoluta tal hade 19 propositioner från Fälldin I den här politiska förändringskaraktären, 15 från Palme II men hela 43 propositioner från regeringen Bildt.

Man kan säga att såväl första Fälldin-regeringen som andra Palme-regeringen uppfattade sig mest vilja bevara Sverige som det var.

1976 ville de borgerliga partierna skydda Sverige från hotande förändringar i socialistisk, byråkratisk och teknokratisk riktning. Statsvetaren Olof Petersson uttryckte det så här i valundersökningen för 1976:

"Socialdemokraterna föll inte på konkreta vardagsfrågor som sysselsättning, matpriser och levnadsstandard. Det var i stället en allmän oro för framtiden som blev avgörande. Hur kommer det här samhället att se ut om några år? Leds vi in i ett kärnkraftssamhälle, styrt av en maktfullkomlig byråkrati, där staten och fackförbundspampar har tagit över privat egendom?"

Förväntningarna på Fälldin I var framförallt att bryta en utveckling som fick sin främsta symbol med LO-kongressens beslut i juni 1976 om

löntagarfonder. Därtill kände de borgerliga partierna – särskilt Centern och Folkpartiet – att de efter 44 år med socialdemokratiskt ledda regeringar behövde visa att pensionerna kom som vanligt även med en borgerlig regering och att den fulla sysselsättningen upprätthölls. Sverige skulle förbli socialt tryggt, men utan socialistiska äventyrligheter.

1982 var för Socialdemokraterna framförallt ett val för att skydda välfärdsstaten mot nedskärningar och mot hoten från en fallerande ekonomi. "De fyra vallöftena" handlade om att återställa nivåer i bidragssystem för barn, gamla, sjuka och arbetslösa. Väljaropinionen gick faktiskt allmänt sett åt höger, men Socialdemokraterna förväntades bättre än de borgerliga, efter deras regeringsår 1976–82, kunna sköta landets ekonomi och säkra den sysselsättning och välfärd som svenska folket vant sig vid.

Regeringen Bildt var annorlunda. Den drevs av ambitionen att grundligt reformera Sverige, med stora och bestående strukturreformer för ökad frihet och vitalitet. För denna uppgift och förväntan hade den särskilda förutsättningar.

Formativa moment: öppna gläntor i historien

Stora strukturella reformer, som förändrar ett samhälles riktning för framtiden, sker när ett formativt moment tas till vara av målmedvetna aktörer. Det var vad som skedde med reformregeringen Bildt. Vi behöver analysera det särskilda med både momentet och aktörerna.

Utmärkande för ett formativt moment är att tidigare institutioner och lösningar tappat i förtroende. Ofta utlöses det av en kris, föregången av växande tvivel. Människan är konservativ till sin natur, i den meningen att hon föredrar stabilitet och förutsägbarhet i de omvärldsvillkor som bildar ramen för individuell handling. Men i vissa historiska ögonblick blir det särskilt tydligt att det redan etablerade inte fungerar väl. Med en sådan delegitimering av vad som dittills gällt uppstår ett moment av öppenhet för helt nya lösningar.

Ett sådant moment bildar ett slags glänta i det historiska landskapet. Möjligheten har öppnats. Men vad den används till är inte givet. Det beror på de aktörer som finns på plats och om de har kapacitet att sätta nya institutioner på plats. I så fall kan samhällsutvecklingen ta en ny vändning, med mycket långsiktiga verkningar. Ty nya institutioner verkar inte bara i sin egen kraft. De sätter därtill nya utsikter och värderingar för framtiden. Och de bygger maktförhållanden, som cementerar det nya i förhållande till det gamla.

”

Den första efterkrigstiden kan efteråt beskrivas som en tid med för Sverige särskilt lyckliga omständigheter.

”

Maktskiftet i Sverige 1932 och kohandeln mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet är ett exempel. Världskrisen hade allvarligt försvagat förtroendet för den gamla typen av kapitalism. Med Stockholmsskolan i ekonomi i ryggen kunde Socialdemokraterna tillträda med en mer aktivistisk syn på statens roll. Med kohandeln byttes bondekooperationens organisationsintresse mot fackföreningsrörelsens. Via en arbetslöshetsförsäkring i fackets regi kunde man i Sverige bygga världens starkaste fackföreningsrörelse, som i nära allians med det socialdemokratiska partiet bidrog till att säkra partiets maktinnehav för årtionden framåt.

Så varifrån kom det formativa momentet vid tiden för regeringen Bildt? Låt mig nämna tre faktorer:

- Den svenska ekonomins utveckling
- Det socialdemokratiska partiets situation som statsbärande parti
- Värdeklimatelets förändringar

Två årtionden av kriser

Den årliga ekonomiska tillväxten i Sverige låg under "det långa 50-talet", perioden 1951–70, på fyra procent per år, under första halvan av 1960-talet rentav på fem procent per år. Under de följande två årtiondena, 1971–90, sjönk den till två procent per år. Alltså en halvering.

Den första efterkrigstiden kan efteråt beskrivas som en tid med för Sverige särskilt lyckliga omständigheter. Vi hade en intakt produktionsapparat för ett Europa som behövde investeringsvaror. Marshallplanen, i förening med det tyska ekonomiska undret, gav återhämtning och köpkraft. Devalveringen 1949 innebar ett kraftigt stöd för exportindustrin. Samtidigt fanns stora inhemska behov: bättre bostäder, vägar, sjukhus, kontor, shoppingcentra. Människorna lockades av tvättmaskin, dusch och eget rum för barnen, bil av ny modell och kanske rentav en charterresa till varmare breddgrader. Tron på tillväxten och det stadiga framåtskridandet var starkt, och ekonomin levererade.

Efter "rekordåren" kom 1970-talet. De yttre omständigheterna förändrades dramatiskt. Två oljekriser, 1973 (OPEC I) och 1979 (OPEC II), slog särskilt hårt mot Sverige. Oljan var vårt dominerande energislag och allt importerades. Men värre var att hela branscher som bar svensk ekonomi havererade: varven och stålindustrin. Efter en råvaruboom med tal om "övervinster" kom kraschen. Ny konkurrens från länder som Syd-

korea och Japan blev omöjlig att matcha kostnadsmässigt. Inhemska omständigheter bidrog i hög grad till de svaga åren. Avtalsförhandlingarna producerade helt orealistiska stegringar av lönekostnaderna, samtidigt som kronan skulle vara fast. Under inverkan av den ideologiska vinden från 1968 vändes alla incitament åt fel håll. Med 1970 års skattereform, signerad Gunnar Sträng, lyftes snart marginalskatterna till 80 procent, utan inflationsskydd ("Ökad jämlikhet" var ju huvudtemat från den socialdemokratiska partikongressen). Förmånsnivåerna i bidragssystemen höjdes samtidigt. Politiken gick ut på motsatsen till "det ska löna sig att arbeta" och frånvaron steg på arbetsplatserna. Därav följde en katastrofal utveckling av produktivitet och kvalitet i till exempel bilindustrin.

Härtill kom de långsiktiga verkningarna av den tidigare skattepolitiken. Den "solidariska lönepolitiken", en central del av Rehn/Meidner-modellen, slog medvetet ut hela branscher med svagare betalningsförmåga samtidigt som höga kapitalskatter (däribland arvsskatten) drev fram försäljning och sedan ofta nedläggning av många småföretag. I Sverige försvagades allvarligt vad som i Tyskland benämns "Mittelstand" – en stabiliserande krets av många mindre och medelstora företag som genom såväl goda som sämre tider drivs av äkta företagarfamiljer. Det svenska näringslivet kunde nu beskrivas som ett timglas – stora företag och åtskilliga små, men smalt i mitten.

I OECD:s rangordning av rikaste länder föll Sverige på några få år från plats tre till plats 18. Sverige fastnade också, liksom många andra länder, i ett tillstånd av "stagflation", med hög inflation och relativt hög arbetslöshet samtidigt. Därmed bröts den tidigare föreställningen att staten i den moderna världen var så allvis och så professionell att gamla tiders djupa ekonomiska kriser förpassats till historien. Även staten hade brister, inte bara marknaden. Alla kunde nu se dess oförmåga – och i Sverige var staten i grunden socialdemokratisk.

Claes Arvidsson formulerar det slagkraftigt i sin bok om "Sverige och det långa 70-talet":

"På 1950-talet var Sverige ett bra land. På 1960-talet blev det bättre. Sedan blev det ett annat land."

Inflation, budgetunderskott, svag tillväxt, underskott i bytesbalansen, minskande konkurrenskraft för svenska företag, stigande arbetslöshet och ständigt fallande värde för den svenska kronan – sådant kom att dominera bilden under åren 1970–90. Tiderna växlade väl något, men under låg en nötande verklighet av ekonomiska pro-

”

På 1950-talet var Sverige ett bra land. På 1960-talet blev det bättre. Sedan blev det ett annat land.

”

Keynesianism, eller keynesiansk ekonomisk teori, är en makroekonomisk skolbildning inom nationalekonomi som ursprungligen lanserades år 1936 av den brittiske ekonomen John Maynard Keynes. Teorin innehåller bland annat idéer om hur en regering kan dämpa konjunktursvängningar, genom att styra den aggregerade efterfrågan med finanspolitiska verktyg.

blem och av svensk nedgång i relativt välstånd som vi inte kom ur. Det började med "de förlorade åren" 1971–72, följdes av första oljekrisen och lönekostnadsexplosionen 1973–76, "Åslingakuten" 1977, andra oljekrisen 1979 som med sina följdverkningar satte punkt för de borgerliga regeringsåren i valet 1982, därefter en jättedevalvering på 16 procent när Socialdemokraterna återkom efter detta val. I slutet av 1980-talet stod det klart att inte heller de lyckats bryta mönstret av hög inflation och fallande svensk konkurrenskraft. Politikens oförmåga var tydlig för medborgarna att se. Den tycktes gälla oavsett regering.

Ekonomerna, inte så lite trendkänsliga de heller, drog slutsatsen att Keynes teorier var döda och att "normpolitik" var att föredra. En våg av studier inom en skola som kom att kallas "public choice" (i gränslandet mellan ekonomi och statsvetenskap) belade att statligt och politiskt beslutsfattande lider av många brister. Lundaprofessorn Ingemar Ståhl blev en talför introduktör av public choice-skolan, som visade att "marknadsmislyckanden" har sin motsvarighet i "politikmislyckanden". Med en bakgrund som socialdemokrat övergick han till den liberala sidan, liksom flera andra tunga ekonomer.

Eftersom staten inte är, och inte kan vara, särskilt precis i sina insatser för att korrigera ekonomin – därtill oftast kommer för sent och inte har tänkt igenom sidoeffekterna av olika ingrepp – är det bättre att staten håller sig till några få enkla normer och i övrigt låter marknader självkorrigera sig.

Det går att ange rätt väl i tiden när paradigmet från Keynes gradvis ersattes av ett synsätt byggt på normpolitik och ett ökat intresse för de grundläggande tillväxtvillkoren. I centrala kretsar inom de ansvarsbärande partierna skedde det 1980 – för de borgerliga inom andra Fälldin-regeringen och hos Socialdemokraterna via krisgruppen 1980, ledd av Ingvar Carlsson och under inverkan av Erik Åsbrink med flera ekonomer. Den ekonomisk-politiska motionen i januari 1981, som satte inflationen i centrum för den politiska uppgiften samt fullt anammade "normpolitiken", var den stora vattendelaren för S. Insikten doldes till en del av Olof Palmes återfall i Keynes tankar under valrörelsen 1982 ("Ludvig Svenssons gardinfabrik", som skulle få fullt med order när en S-regering ökade familjernas köpkraft och multiplikatoreffekten satte in).

1980 började också tankesmedjan SNS Konjunkturråd att övergå från de tidigare konjunkturbedömningarna till mer av analyser av strukturåtgärder. "Normpolitik" blev sedan ett dominerande tema

från SNS-ekonomerna, under ledning av tankesmedjans vd Hans Tson Söderström och med start med rapporten för 1985. Med ökande skärpa drevs normpolitiken, med förslag om inflationsmål och i övrigt fokus på strukturfrågor. Inflation och underskott stod i centrum för uppmärksamheten, men därunder fanns växande insikter om att svensk ekonomi led av fundamentala problem med produktivitet och utvecklingskraft.

Kjell-Olof Feldts avgång som finansminister våren 1990 – och hans efterföljande bok "Alla dessa dagar" – satte slutligt bilden hos svenska folket att varken borgerliga eller socialdemokratiska regeringar hade lyckats med svensk ekonomi under loppet av två årtionden. Våren 1991 var regeringspartiet Socialdemokraterna i Sifo-mätningar nere i 27–28 procent av väljaropinionen, från 43 procent i 1988 års val. Momentet var öppet för något nytt, för ett fräscht initiativ.

En villrådig socialdemokrati

Det har ofta sagts att det socialdemokratiska partiet i Sverige är "statsbärande". I detta ligger, som ett faktum, att partiet totalt dominerat styret av landet under lång tid. När regeringen Bildt tillträdde 1991, hade Socialdemokraternas ordförande varit statsminister under 53 av de 59 åren efter märkesåret 1932. Det socialdemokratiska partiets dominans i Sverige var unik bland demokratier. I inget land hade ett och samma parti år efter år lyckats hålla så höga röstetal, nära 50 procent, och leda landets regering – därtill i nära allians med världens starkaste fackföreningsrörelse och med makt över västvärldens största offentliga sektor.

Men begreppet "statsbärande" innebär något mer. Å ena sidan säger det att partiet bär staten. Partiet företräder handlingslinjer som fungerar och står för intressekompromisser som ger samhällsfred. Den svenska socialdemokratin, skriver en internationell iakttagare, präglades inte av "benevolent incompetence" som ofta broderpartierna i länder som England och Tyskland. Den utvecklade praktisk politik som stöttade en god ekonomisk utveckling och företrädde kompetens; den fastnade inte i marxistiskt eller retoriskt testuggeri. Den kunde framträda som ett parti för framgång för hela landet, inte bara för en viss klass. "Harpsundsandan" kom att symbolisera dess verklighetssinne i förhållande till storindustrin.

Keynes och den aktiva konjunkturpolitiken kom 1932 att hjälpa partiet ur dess handfallenhet efter 1920-talets socialiseringskommissioner. Sedan kom kriget, då Per Albins ledarskap inskräppte

”

Först senare har insikten växt fram att politiken, framförallt ifråga om skatter och enskilt sparande, långsiktigt underminerade förutsättningarna för den privata sektorn i Sverige.

”

identiteten mellan land och parti. Efterkrigsprogrammets återfall i socialism stoppades av främst Bertil Ohlin i ”planhushållningsvalet” 1948, och sedan fann partiet (efter några år av villrådighet) åter sitt fäste i en mer pragmatisk väg framåt. Rehn/Meidner-modellen, utvecklad av LO-ekonomer, gav riktning åt en politik för omfattande strukturomvandling i näringslivet, understödd av aktiv arbetsmarknadspolitik. Den svenska fackföreningsrörelsens stöd för rationaliseringar, stora folkomflyttningar och nedläggning av improduktiva företag imponerade på omvärlden och tycktes ge framgång för svensk ekonomi. Först senare har insikten växt fram att politiken, framförallt ifråga om skatter och enskilt sparande, långsiktigt underminerade förutsättningarna för den privata sektorn i Sverige.

Utbyggnaden av den offentliga sektorn från 1960-talet kunde beskrivas som ett behov också för näringslivet – sådant som bättre vägar och flygplatser, insatser för omskolning, utbyggd vård, längre skolgång, högre anslag till forskning, statligt stöd till högt bostadsbyggande i de växande städerna, socialförsäkringar som underlättade rörlighet och daghem när kvinnorna gick in i yrkeslivet.

Att ”Arbetarepartiet” skötte landet kunde därtill uppfattas som gynnsamt för samhällsfreden, särskilt på arbetsmarknaden. Å andra sidan kan man hävda att staten också bar partiet. Socialdemokraterna använde sitt långa maktinnehav för att med hjälp av staten cementera sin fortsatta makt. Det skedde på tusen och en vägar i korporativa arrangemang. Alla med vetskap om hur det svenska samhället fungerat i realiteten känner till detta faktum. Redan föreställningen om ”det statsbärande partiet” bidrog till att kunniga personer med ambitioner drogs till socialdemokratin och dess starka apparat (jfr sociologen Robert Mertons analyser av effekterna av den förväntade tidshorisonten, ”Socially Expected Duration”).

Ett av många exempel är när Socialdemokraterna efter valförlusten 1976 upprättade ett stort utredningskansli i opposition, på tolfte våningen i dåvarande riksdagshuset vid Sergels Torg. Dit kunde man utan svårighet rekrytera de bästa som fanns på dåvarande budgetavdelningen på finansdepartementet. De definierade sig som socialdemokrater och de räknade med att partiet mycket snart skulle vara tillbaka i sin naturliga roll som statsbärande. Det som kom att kallas ”kanslihushögern” under 1980-talet bestod likaså av en samling ovanligt kompetenta, kreativa och välutbildade personer som dragits till den starka kraften i svenskt offentligt liv: socialdemokratin. Men användningen av statsmaktens möjligheter för att gynna par-

tiet tog sig också mer djupgående uttryck. Arbetslöshetsförsäkringen i facklig regi tillkom som del av kohandeln 1933. I början av 1950-talet uppfattade den socialdemokratiska partiledningen att den hade ett nytt väljarstrategiskt dilemma. Den hade visserligen gått i koalition med Bondeförbundet, men det var tjänstemannaklasserna som växte i den nya ekonomin, medan bönderna och kroppsarbetarna blev färre.

Lösningen blev att gå från en "småfolkets välfärdsstat", med låga och lika understöd, till en "medelklassens välfärdsstat", där alla skulle dras in i beroende av en enhetlig, socialdemokratisk stat. Sociologen Gösta Esping-Andersen har visat innebörden av denna transformation i flera uppsatser, främst "Jämlikhet, effektivitet och makt – Socialdemokratisk välfärdsolitik" (1988). Statsvetaren Torsten Svensson har i sin avhandling "Socialdemokratins dominans – En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi" (1994) noga belagt hur medvetet tänkandet var, som ett sätt att bevara partiets storlek och maktställning. Redan på partikongressen 1948 förklarade partisekreteraren Sven Aspling: "Vill vi i fortsättningen förbli ett majoritetsparti får vi även se till att vi skapar oss ett väljarunderlag som möjliggör detta."

Härur följde ATP-reformen, införandet av inkomstbortfallsprincipen i sjukförsäkringen och den socialdemokratiska "löntagarstrategin", som med tiden och med hjälp av kraftig löneutjämning och höga marginalsatser också skulle "proletarisera" identiteten hos stolta bärare av professioner som lärare och sjuksköterskor. Privata tjänstemannaförsäkringar och sjukförsäkringar skulle bort, liksom enskilda alternativ inom skola och vård – sådana fanns faktiskt i Sverige. Allt skulle nu samlas kring en socialdemokratisk "välfärdsstat", kring vilken alla "löntagare" kunde dela intresset av höga skatter som gav ständigt förbättrade gåvor från staten.

Strategin lyckades politiskt. Med förlusten i ATP-frågan i slutet av 1950-talet gav de borgerliga i stor utsträckning upp striden om den snabbt växande högskattestaten. Socialdemokraterna gjorde stora insteg i val bland tjänstemännen, med start hos de lägre tjänstemännen. Andelen röstande på de socialistiska partierna bland dem som klassificerats som "tjänstemän" steg från 31 procent i riksdagsvalet 1956 till 44 procent i riksdagsvalet 1968. Den stora effekten kom redan i riksdagsvalet 1960, direkt efter ATP-striden.

Det socialdemokratiska partiet skapade sig en väljarkår, så att det kunde behålla makten även när arbetarna blev färre. Priset var höga skatter, med den 1960 införda omsättningsskatten som nytt

”

Allt skulle nu samlas kring en socialdemokratisk "välfärdsstat", kring vilken alla "löntagare" kunde dela intresset av höga skatter som gav ständigt förbättrade gåvor från staten.

”

medel. Ännu 1960 avvek inte Sverige från normal skattenivå bland OECD-länderna. Detta ändrades sedan drastiskt under loppet av 1960-talet. Det var först nu som Sverige blev ett högskatteland.

Det är viktigt att ha den här bakgrunden klar för sig. Den belyser att man alltid måste tänka på det socialdemokratiska partiet och dess strategier i termer av makt och maktinnehav, ty detta ligger alltid högst i partiledningens överväganden. Man kan inte förstå det socialdemokratiska partiet i Sverige utan att se det som ett parti för att säkra och utöva makt.

Men strategin förutsatte också lyckad leverans. En stor del av den växande medelklassen ställde upp på en socialdemokratisk högskattestat, men på villkor att den var förenlig med en välskött ekonomi samt att den faktiskt tillhandahöll den utlovade tryggheten. För att upprätthålla dynamiken i stödet måste partiet hela tiden befinna sig i en framåtrörelse och vid varje tidpunkt ha planer för såväl ännu bättre trygghet som ännu mer utbyggda leveranser från vad statsvetaren Jörgen Westerståhl benämnde "servicestaten". Claes Arvidson uttrycker det träffande:

"Individerna har blivit systemets fångar, men systemet har också blivit fångar i individernas behov."

Det var här, i tilltron till den särskilda förmågan att med egen idériktning sköta leveransen, som Socialdemokraterna gradvis tappade förtroende under åren före 1991. Därtill fastnade partiet återigen i ett socialistiskt projekt (löntagarfonderna) som saknade brett folkligt stöd. Socialismen fanns där alltid, som en basövertygelse under dagspolitikens pragmatism, och kom med regelbundenhet upp till ytan.

Problemet med "leveransen" var inte så enkelt som att man gjorde fel med någon enskild reform. De fundamentala förutsättningarna hade förändrats. En sådan förutsättning var förstås nationalstatens kontroll över internationella flöden. Nya förhållanden i den globala ekonomin gjorde det ofrånkomligt att avskaffa sådant som kreditregleringen och valutaregleringen, vilket gjordes 1985 och 1989. Därmed ändrades förutsättningarna för den ekonomiska politiken på ett fundamentalt sätt. Se Lars Jonungs analys "Med backspiegeln som kompass" (ESO 1999) och Torsten Svensson: "Novem-berrevolutionen – om rationalitet och makt i beslutet att avveckla kreditregleringen 1985" (ESO 1996).

Ingvar Carlsson har nog rätt i att dessa avregleringar orsakade en stor del av överhettningen i ekonomin i slutet på 1980-talet, men innebörden är att socialism och regleringar rymmer en hög

rivningskostnad – inte att regleringarna var hållbara för framtiden. Även individer och företags huvudkontor och produktionsställen blev betydligt rörligare i den nya globala ekonomin. Sverige blev, som jag uttryckt det i ett annat sammanhang, som "en kommun i världen". Den enda möjliga kvarstående politiken för ett litet land med öppna gränser blev därmed "attraktionspolitik". Incitamenten, i skatter men också andra livsvillkor (som kvaliteten på skolor och sjukvård och låg kriminalitet), måste vara sådana att såväl företag som individer med talang finner det förenligt med sina egna intressen att välja Sverige. Det blev nu allt tydligare att näringsliv, entreprenörskap och talang aktivt måste vårdas och inte bara tas för givna som föremål för beskattning och regleringar.

När den av Klas Eklund ledda "Produktivitetsdelegationen" 1991 publicerade sitt betänkande "Drivkrafter för produktivitet och välstånd" (SOU 1991:82) var det med en analys för en ny tid, med helt andra förutsättningar än de som underbyggt en specifikt nationell socialdemokratisk politik under efterkrigstiden.

Men också på andra sätt var uppgifternas karaktär nu annorlunda. Besparingar och svåra omstruktureringar krävdes, även i offentliga system. Kjell-Olof Feldt har beskrivit det som att "makten över nej" hade förflyttats när partiet kom åter till makten 1982. Under Gunnar Strängs många år som finansminister, särskilt på 1960-talet, gav den starka tillväxten i ekonomin underlag för ständigt nya planer på förbättringar och reformer. En febril aktivitet pågick i de olika sakdepartementen. Finansministerns roll blev att säga nej till vissa av de många reformförslagen, eller i vart fall förskjuta utbyggnadsplaner med hänsyn till statsbudgeten och vad samhällsekonomin tålde.

Nu, på 1980-talet med ekonomisk kris och stora underskott, måste processen gå i omvänd riktning. Det gällde att komma med förslag till smarta nedskärningar och omstruktureringar, mindre av subventioner och bidragsberoende. Till detta var socialdemokratiskt ledda fackdepartement ytterst ovilliga. Finansdepartementet fick ta initiativet, med förslag till strukturreformer inför vilka fackministrar – som den starke socialministern Sten Andersson – hade makten att säga nej.

I "Alla dessa dagar" beskriver Kjell-Olof Feldt det problem som uppkom genom att:

"Vårt parti under lång tid ansträngt sig för att beskriva sig som Partiet Med De Goda Gåvorna. Av ett parti med denna stolta historia väntade man sig att ekonomiska problem löstes utan några reträtter från framstegs- och reformlinjen."

Han skriver vidare:

"Att skära i offentliga utgifter hade aldrig varit en socialdemokratisk uppgift. Det var inte för att syssla med sådana ting man satt i en socialdemokratisk regering. --- Våra medlemmar krävde att vi med fördelningspolitik skulle lösa uppgifter som egentligen krävde en bättre politik för ekonomisk tillväxt. --- Det var uppenbart att många socialdemokrater ville återta sin gamla roll som fördelare av välfärden. Hur den skulle skapas var man mindre intresserad av."

I boken "En kritisk betraktelse om socialdemokratins seger och kris", beskriver Kjell-Olof Feldt hur partiets aktiva och många av dess väljare

"levde kvar i den myt vi själva skapat om partiet med kraften att göra det omöjliga möjligt. Många människor hade väntat sig något helt annat av en socialdemokratisk regering än vad den faktiskt kunde åstadkomma..... Många må tycka att det var bättre förr och längta tillbaka dit. Men att socialdemokratiska regeringar på 1950- och 60-talet kunde vara de goda gåvornas givare skapar ingen förtröstan idag. Tvärtom skapar alltför frikostiga utfästelser och löften misstro. Folk har lärt sig att gåvorna kan tas tillbaka när statens pengar inte räcker för allt den utlovat."

Misstro mot leveranserna handlade inte bara om minskningar i förväntade bidrag. För medelklassen var skolans kvalitet central och missnöjet växte här kraftigt med "flumskolans" utbredning. De enhetliga offentliga monopol som var en del av den socialdemokratiska partistrategin från 1950-talet tappade i förtroende hos stora delar av befolkningen.

Signifikant var att även Socialdemokraterna var med på analysen att ATP-systemet inte höll utan grundligt måste reformeras, just när det uppnådde sin tänkta fullfunktion kring 1990.

Också en annan del av föreställningen om vad en statsbärande socialdemokrati kunde leverera föll med 1980-talets erfarenheter, nämligen samhällsfred och ansvarsfulla lönerörelser med stöd i partiets särskilda relation till de fackliga organisationerna. "Den berömda svenska arbetsmarknadsmodellen var stendöd", konstaterar Ingvar Carlsson om situationen 1990 i sin memoarbok "Så tänkte jag". Den öppna och stenhårda konflikten mellan partiordföranden, tillika statsministern, Ingvar Carlsson och LO-ordföranden Stig Malm underströk att det inte fanns någon särskild trygghet för svensk ekonomi i den gamla alliansen mellan det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen.

När Vänsterpartiet kommunisterna i februari 1990 i riksdagen röstade med de borgerliga för att avsätta en socialdemokratisk regering föll ännu en gammal förutsättning, nämligen att kommunisterna agerade stödben utan allvarliga motkrav.

Så var situationen 1990–91. En historisk respekt fanns kvar för socialdemokratins betydelse för Sverige, liksom en personlig respekt för Ingvar Carlssons seriositet som dess ledare i en svår tid. Men det socialdemokratiska partiet hade tappat mycket av sin exceptionella roll för att klara landets väl framåt.

Ett liberalkonservativt värderingsskifte

Svensk politik har varit unikt endimensionell, om man jämför med andra demokratier. Nästan allt har handlat om ekonomi och därmed anknytande frågor, som skatter och offentliga utgifter. Men livet är mer än så. Den socialdemokratiska samhällsmodellen rymde som partistrategi två problem som var djupare än de ekonomiska. Dessa kom i växande grad att göra sig gällande efter "rekordåren" på 1960-talet.

Dess ena problem var att den var så ensidigt materialistisk. En del av den anklagelsen kan säkert riktas också mot den borgerliga pläderingen för snabb ekonomisk tillväxt, att den alltför ofta negligerade vad som hände med människan i den snabba förändringen. Men den socialdemokratiskt ledda enhetsstaten kom likväl att identifieras med en teknokratisk övertro på "De Stora Programmen", med "En miljon nya bostäder på tio år" som ett av inslagen. I de nya bostadsområdena var, skriver Lena Andersson i boken "Sveas son":

"Varenda fönsterkarm, dörr, brevlåda, ringklocka och låskolv planerad för att skapa ett enhetligt intryck. --- Detta var inte samhället efter Guds död, utan samhället där människor svept sig i gudars mantlar med dådkraften hos det allvetande förståndet. --- Inget var skevt, snett, vint. Den nya tiden skulle börja här, och den var skinande och strålande. Det hade tagit femtio år av demokrati att nå hit, fem decennier då man behövt släpa med sig det gamla i strävan efter det nya, och nästan fyrtio år av socialdemokrati. Först nu var man helt utan dåtid."

Men i all tro på rationell samhällsplanering hade man tappat något viktigt om människan, noterar Lena Andersson:

"Folkhemmet krävde så speciella saker av sina medborgare att det inte

”

De enhetliga offentliga monopol som var en del av den socialdemokratiska partistrategin från 1950-talet tappade i förtroende hos stora delar av befolkningen.

”

hade kunnat vara för evigt, eller ens länge. Påbud och förbud måste vara mer allmänt hållna för att bestå. Som allt annat hade det sin egen halveringstid och upplösning inbyggd i sig."

Den nya vänstern kring 1968 citerade ofta den marxistiske filosofen Herbert Marcuse och hans analyser av arbetarnas "alienation" i det kapitalistiska samhället, en upptäckt från den unge Marx. Hur det var med den saken kan diskuteras. Tydligare är att det uppstod ett andligt främlingskap, en "alienation" om man så vill, av mer borgerlig natur.

DN:s kulturchef Björn Wiman beskrev den så här i en artikel i DN den 15 juli 2018, med anledning av att det var 100 år efter Ingmar Bergmans födelse och med referens till Leif Zerns bok om Bergman:

”

Det socialdemokratiska partiet hade tappat mycket av sin exceptionella roll för att klara landets väl framåt.

”

"I rekordfart skapade sociala reformer och ekonomiska framsteg ett modernt och välorganiserat samhälle, som nådde sina glansdagar under 60-talet. Varje gång vi såg oss i spegeln var vi framgångsrika, friska, förnuftiga och rättrådiga. Sverige var ett land utan tragedier.

Ingmar Bergman krossade denna folkhemsspegel. Han höll upp den bortvända bilden av den påbjudna ideologin – den själsliga nöden, de tomma kyrkorna, fantomsmärtorna. Bergmans gestalter lever som om de aldrig hade hört talas om femdagarsveckan och ATP. De vägrar att bli vuxna, samarbetsvilliga och solidariska."

På Svensktoppen 1967, just när "vänstervågen" var på väg att ta över mediebilden, hade Stockholmsflickan Anna-Lena Löfgren en enorm succé med sin sång "Lyckliga gatan".

*"Lyckliga gatan du finns inte mer
Du har försöunnit med hela kvarter
Tystnat har leken, tystnat har sången
Högt över marken svävar betongen*

*När jag kom åter var allt så förändrat
Trampat och skövat, fördärvat och skändat
Skall mellan dessa höga hus en dag, stiga en sång
Lika förunderlig och skön som den vi hört en gång"*

"Lyckliga gatan" låg på Svensktoppen i 17 veckor. Skivan såldes i 150 000 exemplar. Populärmusiken har inte sällan en förmåga att träffa ett tonläge till vilket politiken och medierna aldrig når fram.

Anna-Lena Löfgren förebådade den våg av antiteknokrati som sedan kom på 1970-talet. Kärnkraftsmotståndet hade den som klangbotten, men den rymde så mycket mer av längtan till den mänskliga skalan och det överblickbara sammanhanget. Centerpartiets framgång med kampanjen för "decentralisering" hade många djup.

När Gösta Bohman runt mitten av 1970-talet talade om "den nya otryggheten" var det förankrat i mänskliga erfarenheter, hos många av ett slags vilsenhet, en förlust av meningsskapande sammanhang, i det nya perfekta byråkratsamhället. Den nya socialstaten syftade också uttryckligen till att befria individen från beroenden av familj, släkt och vänner för att i stället förlita sig på staten (se Lars Trägårdhs och Henrik Berggrens analys av detta i boken "Är svensken människa?").

Att Gösta Bohman själv tillhört de starkt varnande rösterna ifråga om rivningsraseriet i Stockholm, och hade ett nära förhållande till svensk natur, gav trovärdighet till hans budskap.

Men parallellt, och sammanvävt, fanns också en liberal revolt. Därav att uttrycket "liberalkonservativ" hade verklig mening. Alltmer välutbildade medborgare med växande självförtroende, mer av materiella resurser och mindre auktoritetsbundna än tidigare generationer (en bestående aspekt av 1968) begärde *egenmakt*, inte bara tilldelning av standardlösningar från statliga myndigheter. De sökte mångfald och ville inte vara berövade inflytande över centrala aspekter av sina liv, som val av barnens daghem och skolgång och vården för åldriga föräldrar.

Även denna gång föregicks en djup samhällsförändring av populärmusik som fångade en känsloträng, och därför fick enormt genomslag: Ulf Lundells "Öppna landskap" (1982).

*"Jag trivs bäst i öppna landskap, nära havet vill jag bo
några månader om året, så att själen kan få ro.
Jag trivs bäst i öppna landskap, där vindarna får fart.
Där lärkorna slår högt i skyn, och sjunger underbart.
Jag trivs bäst i fred och frihet, för både kropp och själ,
ingen kommer in i min närhet, som stänger in och stjäl."*

Det var ingen tillfällighet att Gösta Bohman tidigt läste och förstod innebörden av Ulf Lundells debutroman "Jack". Här fanns en starkt formulerad reaktion mot det av andra perfekt arrangerade, och en djup existentiell längtan till egenrådighet.

1985 beslutade regeringen, på förslag av "framtidsministern"

Ingvar Carlsson att tillsätta en svensk maktutredning, efter norsk förebild. När den publicerade sitt huvudbetänkande hösten 1990, inleddes det med en direkt polemik mot regeringens direktiv:

"Det demokratibegrepp som utredningen tagit som sin utgångspunkt skiljer sig i viktiga avseenden från den demokratisyn som kommer till uttryck i direktiven. Demokrati kan inte identifieras med flertalsstyre och kollektiva beslutsprocesser. Demokratin förutsätter en balans mellan den enskildes rättigheter och plikter i förhållande till kollektivets och kollektivets rättigheter och plikter i förhållande till den enskilde."

Den svenska maktutredningen, ledd av professor Olof Petersson, ägnade stor forskarmöda åt att klarlägga medborgarnas möjligheter till inflytande över sina liv. Resultaten redovisades framförallt i boken "Medborgarnas makt" (1989). Ett centralt resultat formulerades så här:

"Det område som får den högsta skattningen när det gäller den egna möjligheten att påverka är konsumentrollen. De som under det senaste året gjort inköp av större konsumentvaror anser i allmänhet att de haft goda möjligheter att uppfylla kraven på en informerad konsument..... Det område som kommer klart sist när det gäller de berörda medborgarnas egen bedömning av sina påverkansmöjligheter är skolan. Föräldrarna har överlag en mycket negativ bedömning när det gäller möjligheten att påverka undervisning, skolmiljö eller valet av skola."

För socialdemokratin var det ett anmärkningsvärt resultat. Medborgarnas största utrymme för påverkan fanns på marknaden. Minst möjligheter fanns på de politiskt styrda områdena, som barnomsorg, vård och, framförallt, skolan. Maktutredningen beskrev här en utbredd "tyst vanmakt" – många kände sig utan möjligheter till påverkan och de fann det därtill meningslöst att försöka påverka via aktivitet i det politiska och byråkratiska systemet.

Maktutredningen gav också en realistisk beskrivning av egenskaper hos den offentliga byråkrati som hade hand om de stora systemen. Byråkratin kan vara slagkraftig, men den kan också vara "stel, långsam och ineffektiv", konstaterade utredningen: "De förutbestämda reglerna blir till stelhet och bristande flexibilitet. Fixa arbetsrutiner medför bristande innovationsförmåga. Den perfekta byråkratin kan inte förnya sig själv."

Maktutredningen kom även med några varnande ord mot tan-

ken att lösa vanmaktens problem via "brukarinflytande". Familjerna har en pressad tidsbudget och det skulle kräva "ett folk i ständigt sammanträde", noterade utredningen.

Medborgarnas kompetens att själva ta ansvar för sina livsbeslut har växt, konstaterade utredningen: "Ytterst handlar medborgarskapet om individernas möjligheter att förverkliga sin frihet. Det flerdimensionella medborgarskapet är ett faktum som är ägnat att öka antalet frihetsgrader, att vidga medborgarnas handlingsreper-toar. De data som presenterats i denna bok utgör ett stöd för uppfattningen att medborgarnas förmåga att ta ansvar för sitt samhälle idag är större än kanske någonsin."

Huvudbetänkandet från Maktutredningen (SOU 1990:44) avslutades så här:

"En central fråga är vad som skall göras till föremål för kollektiva beslut och vad som bör överlåtas till den enskilde, till grupper av medborgare eller till autonoma institutioner utan löpande inblandning från den centrala statsmakten. En huvudfråga när det gäller att finna en ny balans mellan ett samhällscentrerat och en individcentrerad syn är hur man kan förena önskan om social trygghet på grundval av gemensamma ordningar med önskan om individuell valfrihet. Ytterst är detta en fråga om hur man kan kombinera fria personliga val med solidarisk gemenskap."

Analysen från Maktutredningen hade inte behövt uppfattas som så kritisk mot det socialdemokratiska samhällsbygget. Den kunde ha setts som en beskrivning av framgång. Med stigande välstånd, högre utbildning för de många och nedrivna klassbarriärer följde mer självständiga och kompetenta medborgare. Efter ett lyft av befolkningen i välstånd och en kraftfull utbyggnad av sociala försäkringssystem, skola, daghem och vård borde det nu vara dags för nästa steg: ökad makt för familjerna över sina livsbeslut.

För detta hade man, som Tage Erlander på tidigt 1960-tal, kunnat åberopa John Kenneth Galbraiths tes om "de stigande förväntningarnas missnöje". Man hade kunnat peka på Maslow-trappans behovshierarki, hur strävan till fri egenutveckling följde när väl de grundläggande försörjnings- och trygghetskraven mötts. Man hade kunnat hitta fram till den amerikanske statsvetaren Ronald F. Inglehart och hans analys av hur "post-moderna" värderingar ökade i betydelse i förhållande till de materiella. I Ingleharts "World Values Survey" framställdes Sverige som ett extremt land, med sin fören-

ing av sekularism och önskan om "self-expression" – längre från värden av tradition och "survival" än något annat land på denna jord. Arbetarrörelsen hade kunnat ta vara på LO-ekonomen Gösta Rehns tankar om en "vingarnas trygghet".

Ingvar Carlsson var öppnare än Olof Palme för en verklig förnyelse av den offentliga sektorn. I boken "Så tänkte jag" beskriver han sina reflexioner när han 1983 bad att få leda en grupp inom partiet för en sådan förnyelse:

"Ännu allvarligare var att den offentliga sektorn inte erbjöd medborgarna den valfrihet som borde vara möjlig. Det var inte så konstigt att vi fick dras med en viss fyrkantighet under den enorma utbyggnaden av skola, barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg på 1950- och 60-talen. Men jag tyckte att nu i början av 1980-talet borde den offentliga sektorns anhängare gå i spetsen för att förnya innehållet i verksamheten. Med relativt enkla åtgärder borde det vara möjligt att höja kvaliteten och servicen för medborgarna. Jag använde som exempel att den enskilde inte borde vara hänvisad enbart till den vårdcentral som var belägen närmast bostaden. Ett antal skäl kunde göra att den enskilde ville anlita en helt annan vårdcentral. Jag hade svårt att förstå varför inte vi medborgare själva fick välja."

Tankarna fann stöd ute i landet, skriver Ingvar Carlsson, men i de beslutande organen "slätades formuleringarna successivt ut". Carlsson menar ändå att en del överlevde processen. "Principen att medborgare som efterfrågade offentlig service blev hänvisade en daghemsplats, en skola eller en vårdcentral skulle inte längre gälla. Vi ansåg att medborgarna på egna villkor borde få ta i anspråk de resurser de medverkar till att finansiera."

Ingvar Carlsson är försiktig, som oftast, men sanningen är väl att traditionalister bromsade. Även det som "förnyelse" proklamerade "90-talsprogrammet" – framlagt av en arbetsgrupp 1989 som ett slags socialdemokratisk "perestrojka" – är i de här delarna påtagligt återhållsamt när man läser det i dag. Man vågade inte/kunde inte plädera för en mångfald av initiativ och alternativ från andra än stat och kommun. Den interna socialdemokratiska reaktionen när Kjell-Olof Feldt hade uttryckt öppenhet inför även välfärdsföretagande, så länge det uppfyllde högt ställda kvalitetskrav, satte ett tabu (boken "Samtal med Feldt", 1984). Ingvar Carlsson reflekterar efteråt:

"Socialdemokratin skulle haft mycket att vinna på en mer genomträngande diskussion om den gemensamma sektorns organisation, om den enskildes frihet och ansvar, om vår ideologiska grundsyn i början av 1980-talet. Utvecklingen gick ändå inte att hejda. Alltför ofta verkade det som om Socialdemokraterna pressades till eftergifter i stället för att vägledas av en vision om hur staten och kommunerna borde fungera när villkoren och förutsättningarna förändrades. För ovanlighetens skull hamnade vi på defensiven."

Olof Palmes hårda motstånd mot alternativ till de offentliga monopolen på områden som barnomsorg och skola hade förstås betydelse. När föräldraupproret slog till i den lilla byn Drevdagen i Dalarna 1983, med föräldrar som vägrade acceptera nedläggning av byns skola och efter år av "skolstrejk" startade en friskola, blev Socialdemokraterna som Goliat i kampen mot lilla David. På förskoleområdet gav Pysslingen motsvarande exempel, när den socialdemokratiska regeringen drev igenom "Lex Pysslingen" 1984, för att stoppa aktiebolagsdrivna förskolor, även när de hade hög kvalitet och valdes av föräldrar.

Bakom det socialdemokratiska motståndet mot mångfald och valfrihet låg förstås i grunden en socialistisk samhällssyn, med innebörden att det offentliga inte endast ska ordna med solidarisk finansiering av välfärdstjänster utan därtill också måste producera dem. "Offentlig produktion för offentlig konsumtion". Ökad valfrihet, "egenmakt" med ett annat ord, hade mycket väl kunnat beskrivas som en ny fas i en socialdemokratiskt ledd samhällsutveckling, med alltmer kapabla medborgare som nu efter stora trygghetsreformer stod beredda att ta ökat ansvar för sina egna liv.

Men "valfrihet och mångfald" hade inte samma socialistiska klangbotten som "det starka samhället" och föranledde ingen entusiasm som socialdemokratiskt projekt. Först på 1990-talet kom "egenmaktsrörelsen" inom det socialdemokratiska ungdomsförbundet, med företrädare som Karl-Petter Thorwaldsson och Tomas Eneroth. En viktig förnyelsekraft blev Kommunal, LO:s största förbund, som med Lars-Åke Almqvist som stark inspiratör verkade för en mindre byråkratisk välfärdsproduktion som gav ökad makt åt de medarbetare som faktiskt utförde tjänsterna. Han såg att alternativa huvudmän ofta var bättre på detta och att Kommunal inte

”

Ingvar Carlsson var öppnare än Olof Palme för en verklig förnyelse av den offentliga sektorn.

”

kunde binda upp sig bara till de kommunala arbetsgivarna.

Men partiet lyckades förnyarna inte vinna och så småningom återkom socialisterna med full styrka, nu arm i arm med Vänsterpartiet.

Aktörer på en splittrad arena: "Ny start för Sverige"

Momentet för en mer självmedveten borgerlig reformperiod fanns där 1991. Socialdemokraterna hade genom sina senaste nio regeringsår förlorat sitt säregna förtroende vad gällde förmågan att leda landet och dess ekonomi. Värderingsskiften gynnade ett mer borgerligt tänkesätt. Till detta kom kommunismens historiska sammanbrott i Östeuropa, med start i murens fall i Berlin 1989. Tron på plansystem fick sig en dödsstöt, åtminstone för stunden. Programmatiskt hade även de svenska Socialdemokraterna upprätthållit framtidsdrömmen om ett helt annat produktionssystem än den kapitalistiska marknadsekonomin. Nu föll denna dröm från varje öppet sinne. Man berövades varje alternativ till att bygga näringsliv och skapande på marknadsekonomi.

Ännu 1983 skrev Ingvar Carlsson och Anne-Marie Lindgren i boken "Socialdemokratins samhälle":

"Såväl Sovjetunionen som länderna i Östeuropa har genomfört en snabb industrialisering och har en hög bruttonationalprodukt. Det finns åtskilligt att invända mot systemet i dessa länder, men de bevisar ovedersägligen att kapitalismen inte har monopol på att skapa materiellt välstånd."

Även för demokratiska socialister blev det nu omöjligt att hävda att planhushållningen var annat än en katastrof, nödtorftigt dold med Potemkin-kulisser i ett land som DDR. Den tidsanda som lett fram till förslaget om fackligt övertagande av näringslivet, i namn av "löntagarfonder" – i urvattnad form genomdrivet av den socialdemokratiska regeringen 1983 – tedde sig nu helt främmande.

En frihetsvind drog fram. Exempen från Ronald Reagans USA och Margret Thatchers Storbritannien hade också vid denna tidpunkt fått ny tolkning. I båda fallen hade ekonomierna kommit ut med ny vitalitet efter från början djupt kontroversiella liberaliseringar.

I de svenska väljarnas självplacering ideologiskt noterades en stark högerförskjutning. "Förändringen mellan valen 1988 och 1991 är den mest drastiska", konstaterar Mikael Gilljam och Sören Holm-

Carl Bildt tar över parti-
ledarskapet från Ulf Adel-
sohn på partistämman
1986.

Foto: TT Nyhetsbyrån.

berg i den stora väljarundersökningen kring 1991 års val, presenterad i boken "Väljarna inför 90-talet". "Andelen väljare som betecknade sig själva som stående till höger ökade från 35 till 44 procent samtidigt som vänstergruppen minskade från 35 till 27 procent.

Den borgerliga situationen inför valet 1991.

Hur kunde de borgerliga ta vara på momentet, på den öppna gläntan i historien för stora frihetsreformer och avregleringar? Förutsättningarna för detta var inte enkla.

Efter den socialdemokratiska återkomsten vid valet 1982 skedde visserligen en ny mobilisering av intellektuell kraft på den borgerliga sidan. Till den bidrog också att man nu var van vid att samarbeta naturligt mellan de borgerliga partierna. En ny generation var bestämt inriktad på att borgerligheten borde vara bättre förberedd än 1976 samt mer inriktad på liberaliserande strukturreformer. Ett omedelbart utflöde av dessa stämningar var bildandet av stiftelsen MAS (Marknadsekonomiskt Alternativ för Sverige) på hösten 1982. Initiativet togs av Bengt Westerberg, avgående statssekreterare i budgetdepartementet, som vid årsskiftet 1981-82 också hade varit drivande i bildandet av Liberala Ekonomklubben. Arbetet kulminerade med "MAS-rapporten" i juni 1985.

Riksdagsvalet i september 1985, nu med Moderaterna i ledningen på den borgerliga sidan, blev i viss mån ett bakslag. Olof Palme lyckades beskriva Ulf Adelsohns tal om "systemskifte", med ökad

Carl Bildt och Bengt Westerberg presenterar
"Ny start för Sverige".
April 1991.

Lennart Nygren / SvD
/ TT Nyhetsbyrån.

individuell frihet, som äventyrligt. Och i valrörelsens slutskede uppstod en spricka mellan moderatledaren och den nye folkparti-ledaren Bengt Westerberg. 1986 tog Carl Bildt över ordförandeskapet för Moderaterna, men efter Bengt Westerbergs stora framgång i 1985 års val ("Westerberg-effekten") var det en öppen fråga vem, om någon, som ledde oppositionen.

De sista åren av 1980-talet präglades av svår borgerlig splittring, liksom ökad borgerlig fragmentering i väljarkåren. En del av bakgrunden till den borgerliga splittringen var att statsminister Ingvar Carlsson insåg att han inte kunde luta sig mot kommunisterna. Den allt tydligare ekonomiska krisen fordrade tuffa beslut för besparingar, skattereformer och inflationsbekämpning, beslut av ett slag som inte låg till vänster.

Som ersättning för regeringens förslag i april 1989 om höjd moms medverkade Centerpartiet till en bred uppgörelse med Socialdemokraterna om tvångssparande. I november 1989 gjorde Folkpartiet och Socialdemokraterna upp om "århundradets skattereform". Cen-

tern var av tradition inte så angeläget om sänkt marginals katt. Den nye finansministern Allan Larssons initiativ till aktiv involvering i avtalsrörelsen via "Rehnberg-gruppen" stöddes av Centern men kritiserades av Folkpartiet och Moderaterna. I april 1990 gjorde Folkpartiet upp med regeringen Carlsson II om ett omfattande stabiliseringspolitiskt paket, med tillfälligt höjd moms och införande av sjuklöneperiod, kombinerad med sänkt arbetsgivaravgift.

De svåra ekonomiska besluten och de framtvingade omsvängningarna – även vad gällde Europasamarbetet – gjorde att många "inte kände igen" Socialdemokraterna. Partiets stöd i Sifo-mätningar föll från 45 procent på hösten 1988 till 32 procent hösten 1990. Men regeringspartiets svårigheter aktualiserade samtidigt oppositionens oförmåga som regeringsalternativ. Oenigheten i centrala frågor – skattefrågan, tvångssparandet, EG-anslutning, kärnkraften och så vidare – var påfallande.

Carl Bildt skrev på DN Debatt den 24 maj 1989 att Centerns uppgörelse med Socialdemokraterna om tvångssparande skulle få långtgående politisk betydelse. Artikeln försågs med rubriken "Borgerligt alternativ faller". Som led i Dagens Nyheters 125-årsfirande i december 1989 ordnade tidningens ledarredaktion ett hel-dagsseminarium i riksdagshuset på temat "Landet utan alternativ – om alternativlösheten i svensk politik." Sådan var stämningen, desillusionerad. Mot en misslyckad S-regering stod en splittrad opposition. I denna stämning av missmod på den borgerliga sidan publicerade så Carl Bildt och Bengt Westerberg tillsammans en artikel på DN Debatt den 30 oktober 1990 under rubriken "Så ska vi regera ihop". De båda presenterade en gemensam regeringsplattform i sex punkter:

1. Snabbast möjliga medlemskap i Europeiska Gemenskapen.
2. Sänkt skattetryck.
3. Minskade offentliga utgifter.
4. En valfrihetsrevolution i välfärdspolitik.
5. Stärkt enskilt ägande och sparande med bättre villkor för mindre företag.
6. Nej till förtida avveckling av kärnkraften.

Vad drev fram initiativet? Bengt Westerberg gav två direkta förklaringar till Folkpartiets medverkan. Den ena var att Socialdemokraterna återigen aktualiserat "fundsosialismen" genom att gå in för LO:s förslag att AP-fonderna skulle ha fritt fram att köpa aktier (detta blev

också en stor fråga i valdebatterna 1991). Den andra var att regeringen övergett eller förhalat viktiga delar av krisuppgörelsen med Folkpartiet från våren 1990. Dit hörde frågan om höjd egenavgift i arbetslöshetsförsäkringen. Westerberg tolkade det som att Ingvar Carlsson böjt sig för LO och inte gick att lita på ifråga om överenskommelser. Men till initiativet bidrog också att något måste ske på den borgerliga sidan inför det val som närmade sig 1991. Centerpartiet företrädde i stora frågor en så avvikande politik att en trepartisamling skulle bli innehållslös. Missmodet bland borgerliga väljare kunde ge luft under vingarna för Ian Wachtmeisters och Bert Karlssons skapelse Ny Demokrati, som i oktober 1990 gavs sex procent hos Sifo. En central passus i Bildt/Westerbergs artikel löd:

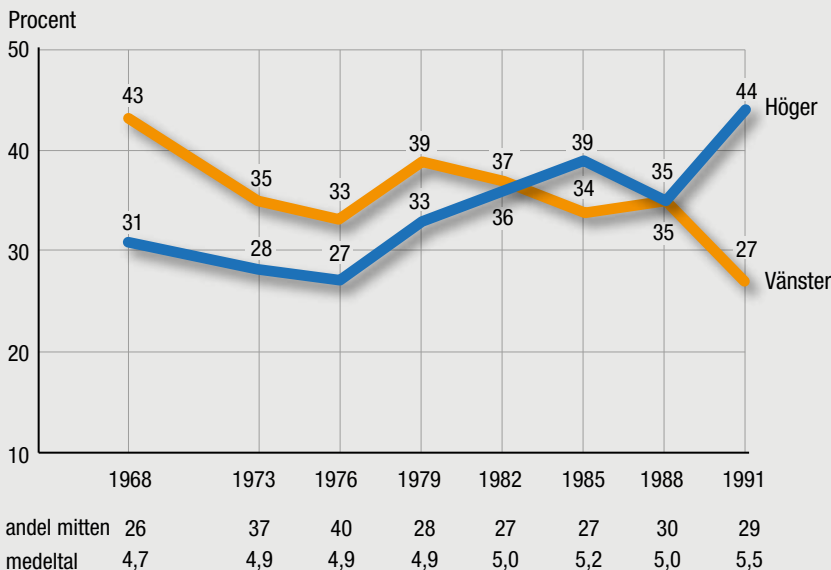
"I det politiska vakuum som nu har uppstått i svensk politik känner vi ett gemensamt ansvar för att ange vissa riktlinjer för den nya regering, som är en nödvändighet. Vi har tillräckligt mycket gemensamt i de avgörande frågorna för att kunna erbjuda ett kraftfullt politiskt alternativ till dagens sönderfall. Vi kommer därför att begära väljarnas mandat för att på basen av en borgerlig majoritet tillsammans regera Sverige under 1990-talet. Med en borgerlig majoritet i riksdagen avser vi att sträva efter en borgerlig majoritetsregering."

Föredömet var den tidigare "VK-pakten" (Venstre och Konservativ) i Danmark: en borgerlig kärna förberedde ett stomprogram som gav viss stadga i ett mångpartilandskap och som andra borgerliga partier senare kunde knyta an till.

I viss mån fick initiativet den avsedda effekten på centerpartiet, där den mer borgerliga "Fälldin-linjen" vann mark när valet närmade sig. Men samtidigt fick Carl Bildt ägna viss möda åt att "utsortera internt tumult" hos Moderaterna. I de moderata leden fanns en betydande skepsis mot Bengt Westerberg (med skärmytslingen i valrörelsen 1985 alltså i minne) och det uppfattades inte alls som självklart att man skulle samverka exklusivt med Folkpartiet.

För både Moderaterna och Folkpartiet innebar samarbetet också risker. Moderaterna kunde få se sin skattesänkarprofil försvagad i ett läge då populistpartiet Ny Demokrati gjorde entré. Folkpartiet erkände nu i praktiken Carl Bildt som borgerlig statsministerkandidat, medan Bengt Westerberg tidigare också kunnat göra anspråk på rollen i egenskap av ledare för det största partiet i "mitten", när C och Fp tillsammans var större än Moderaterna. Det tog tid för Carl Bildt att växa in i rollen som erkänd borgerlig ledare.

Opinionsförskjutningar på vänster-högerskalan

Kommentar: Vänster-högervärdena kan variera mellan (0) vänster och 10 (höger). Värdena 0-4 har definierats som vänster, 5 ("varken vänster eller höger") som mitten och 6-10 som höger.

Källa:
Gilljam/Holmberg,
"Väljarna inför 90-talet".

Utåt följdes inte DN-artikeln av den gemensamma kampanj som man kunde tro. Däremot fick den stor betydelse för förberedelserna för ett kommande regerande. I studien "Flerpartisamarbete i regering och opposition" (1993) har jag i detalj beskrivit vilka förberedelser som gjordes. Bildt och Westerberg enades den 17 december 1990 om att dra igång ett antal gemensamma projekt. De täckte fyra områden: ekonomisk politik, offentlig sektor (särskilt sjukvård, barnomsorg och skola), miljöpolitik och bostadspolitik. Projekten hade det dubbla syftet att sammanjämka positioner mellan partierna och förbereda regerande. Under våren och sommaren 1991 skedde också ett omfattande arbete för att inventera de beslutsprocesser som en ny regering skulle komma att ta över. Peter Egardt, skicklig chef för Moderaternas riksdagskansli, hade gjort motsvarande arbete redan 1985 (utförligt beskrivet i boken "Rivstart") och såg till att det fanns pärmar med fakta om pågående utredningar, med mera, och en handlingsplan för det första riksdagsåret att kunna sätta i händerna på varje nytt statsråd.

Det stora som skedde på politisk nivå var att Lars Tobisson och Anne Wibble ledde en rad seminarier kring svensk ekonomi. Detta är den kanske viktigaste typ av förberedelse som en opposition kan göra inför ett val, att skaffa sig en realistisk och aktuell bild av den ekonomiska verkligheten. Lars Tobisson beskrev syftet så här i en intern pm daterad 26 februari 1991: "Att fokusera på de problem som möter efter valet, att utveckla en samsyn beträffande läge och åtgärder och (ev.) att lägga grunden för en mera publik övning senare i vår.... Karaktär: Mötena är interna, men det gör inget om det blir känt att de förekommer."

Om mötena blev kända, kunde det i sig öka tilltron till förmågan hos de borgerliga att ta över regeringsmakten.

Fem seminarier hölls mellan den 12 februari och 10 april 1991. Vid varje tillfälle deltog fem framskjutna företrädare för vardera partiet (dock ej de båda partiledarna) samt tre ekonomer. Seminarieämnena var:

- Finanspolitik, penningpolitik och skattepolitik (ekonomerna Ulf Jakobsson, Lars Hörngren och Assar Lindbeck).
- Sparandet och de finansiella marknaderna (ekonomerna Lars Wohlin, Birgitta Swedenborg och Gabriel Urwitz).
- Lönebildningen, fackets ställning och arbetsmarknadspolitiken (ekonomerna Lars Calmfors, Nils-Henrik Schager och Jan Herin).
- Näringslivets omvandling, energipolitik och infrastruktur (ekonomerna Lars Vinell, Lennart Hjalmarsson och Hans Tson Söderström).
- Den offentliga sektorns förvandling, kommunal ekonomi och avreglering (ekonomerna Ingemar Ståhl, Lars Söderström och Lars Jonung).

Materialet från övningarna, inklusive promemior från ekonomerna, ger intrycket att det mest rörde sig om intellektuella tankeutbyten utan den precision som krävs för operationella förslag från en regering.

I april 1991 offentliggjordes programmet "Ny start för Sverige", strax följt också av ett gemensamt utbildningspolitiskt program och en gemensam riksdagsmotion med anledning av regeringens kompletteringsproposition. Kristdemokraterna, på frammarsch under sin förtroendeingivande partiledare Alf Svensson, anslöt sig genast till "Ny start för Sverige". Några av konfliktfrågorna med Centerpartiet löstes samtidigt upp under våren 1991. Detta gällde inte minst energifrågan, genom att Ingvar Carlsson åstadkom en överenskommelse med C och Fp i januari 1991, som i praktiken

Det finns gott om kandidater till finansministerposten i en borgerlig regering. Alla kommer att bli bättre än Allan Larsson. Det skriver de borgerliga partiernas finansutskottsledamöter Lars Tobisson, m, Anne Wibbe, fp, och Gunnar Rijk, c, i ett gemensamt svar på finansministerns uppmaning att den som förs ta på sig detta "marerittsjobb" bör trida fram (DN Debatt 19/2). De tre anklagar också Allan Larsson för att vara oberoende, och för att ha missförstått sin uppgift.

"Alla blir bättre än Allan"

De finanspolitiska företrädarna för m, fp och c fördömer gemensamt Allan Larssons skuggbudgetsanaly.

Finansminister Allan Larsson har framställt ett svar, som tycks ha enbart ett syfte: att visa att han inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Finansutskottsledamöter? De tre i bild har gått samman. Gunnar Rijk, Lars Tobisson, m, Anne Wibbe, fp och Gunnar Rijk, c.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

och Sverige uttrycker sig i termer som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

Detta är en skuggbudgetsanaly som inte har något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin. Han har inte heller något att säga till om när det gäller de stora problemen i den svenska ekonomin.

DN debatt,
22 februari 1991.

sköt på starten av kärnkraftsavvecklingen. M, Fp och C skrev sig samman om en gemensam reservation i riksdagens finansutskott i maj 1991, även om den var vag.

Valutgången gav sedan ingen majoritet för de fyra borgerliga partierna M, Fp, C och Kd. Efter de svåra åren efter 1988 minskade visserligen Socialdemokraterna från 43,2 procent till 37,7 procent. Kristdemokraterna tog sig för första gången över småpartispärren av egen kraft, medan Miljöpartiet fick lämna riksdagen efter en mandatperiod. Men Ny Demokrati kom in i riksdagen med åtskilliga mandat. Det hastigt nyskapade partiet fick 368 281 röster och hela 6,7 procent.

Under valrörelsen 1991 hade Bengt Westerberg kategoriskt avvisat tanken på en borgerlig regering framsläppt av Ny Demokrati. Westerberg föreslog nu en bred koalitionsregering av M, Fp och S. Bildt tillfrågade Ingvar Carlsson om detta och fick ett entydigt "nej". Efter mycken intern vända i Fp-ledningen såg den ingen annan utväg än att låta Carl Bildt pröva fyrpartialternativet. Också inom Centern fanns starkt skilda meningar i regeringsfrågan. Många menade att partiet borde stå självständigt utanför regeringen, mot bakgrund av dess svåra valförlust. Bara med de stora perspektivens glömska i efterhand ter sig regeringsbildningen 1991 lätt. Men trots problemen visade det sig ha

stor betydelse att M och Fp format en aktivt drivande kärna på de centrala politiska områdena. 17 av de 20 första stora ändringspropositionerna, utöver statsbudgeten, kom från M:s och Fp:s statsråd. I Anne Wibble fick regeringen också en finansminister som hade statsministerns fulla stöd och förtroende och som var klar så tidigt i rollen att hon genast kunde ta kommandot och uppdatera sig, innan fackministrarna kommit igång. Finansdepartementets tjänstemän var den här gången väl och objektivt förberedda på ett regeringsskifte, som en naturlig del av svensk demokrati. De hade underlagsmaterial färdigt omedelbart efter valet. Det gällde såväl budgetavdelningen, ledd av Inga-Britt Ahlenius, som den ekonomiska avdelningen, ledd av Lars Heikensten. Huvuddelen av första höstens förändringsförslag låg på skattemrådet, där lagändringar är enkla att utarbeta rent tekniskt.

Att det våren 1991 tett sig närmast givet att de borgerliga skulle få ta över regeringsansvaret bidrog självfallet till att förberedelserna togs på allvar. Regeringen Bildt startade med stora ambitioner att genomdriva långsiktiga strukturreformer. Dess verklighet kom snart att domineras av akut finans- och valutakris, som för lång tid skymde den betydelse strukturreformerna faktiskt fick för Sverige. Hur överraskande var det för den nya regeringen att den skulle hamna i en så djup finanskris? Lars Tobisson och Anne Wibble var båda utomordentligt kompetenta krafter, med stor förmåga att ta till sig analyser från ledande ekonomer. Och de satt i dagslånga seminarier med många av dem under våren 1991, samtidigt som också tunga statliga myndigheter förberedde beräkningar och bedömningar.

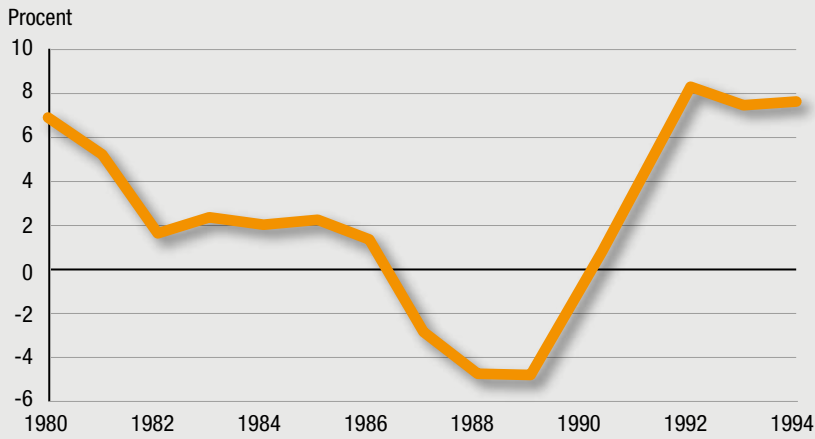
Bilden kan summeras enkelt: Bedömningarna av ekonomin från Finansdepartements tjänstemän, Riksbanken och Konjunkturinstitutet var samtliga fullständigt fel! Ingen av dem såg, till exempel, att hushållens sparkvot efter skattereformen skulle gå från minus fem procent av den disponibla inkomsten 1989 till plus åtta procent 1992, motsvarande ett bortfall i inhemsk efterfrågan på sju procent av BNP. Enligt Konjunkturinstitutets chef, vid träff med Anne Wibble den 19 september 1991, skulle Sverige klara sig väl och ha en arbetslöshet på 3,5-4 procent 1993. Riksbanken förväntade sig en sparkvot hos hushållen på 2,8 procent 1992 och att industriproduktionen skulle vända uppåt i början av 1992. Finansdepartementets ekonomiska avdelning trodde på ett "ökat konsumtionstryck", med en sparkvot på 2,5 procent 1992. Finansdepartementets budgetavdelning landade i ett budgetunderskott på 55

”

Bilden kan summeras enkelt: Bedömningarna av ekonomin från Finansdepartements tjänstemän, Riksbanken och Konjunkturinstitutet var samtliga fullständigt fel!

”

Andel av disponibel inkomst

Ett av många exempel på hur verkligheten kan överraska politiska planer: som följd av höjda realräntor efter skatt och växande osäkerhet inför framtiden ökade plötsligt de svenska hushållen sitt sparande från -5 procent av deras disponibla inkomst 1989 till 8 procent av den disponibla inkomsten 1992. Enbart denna förändring medförde ett bortfall i inhemsk efterfrågan motsvarande sju procent av BNP.

miljarder kronor 1992–93 (utfallet blev minus 200 miljarder kronor). Inget av dessa högt kvalificerade statliga organ förstod ett uns av dynamiken från realräntechocken och nedtagningen av inflationen på sådant som fastighetsmarknaden, bankerna, den inhemska efterfrågan, statens momsintäkter och vad som skulle hända med utgifterna när statsbidrag beräknade på historisk inflation skall betalas under år med ingen inflation. Till denna dramatiska felbeskrivning av verkligheten lades så tidens dominerande föreställning hos ekonomerna om "normpolitik", att det inte längre var en regerings roll att korrigera svängningar i ekonomin.

Assar Lindbeck var ett undantag. Vid seminariet den 12 februari 1991 framförde han (enligt Anne Wibbles nedteckning):

"Fine-tuning är en sak. Det är en helt annan sak att vidta åtgärder mot en tioprocentig arbetslöshet. Då handlar det om ett nivåfel. Erfarenheterna i Västeuropa visar på riskerna med att arbetslösheten permanentas. Därför kan det bli nödvändigt att devalvera."

En annan avvikande röst kom från näringslivet självt, via Industriförbundets Lars Vinell och Ola Virin. De hade den 19 september 1991 en promemoria klar för den tillträdande regeringen, med rubriken "Det aktuella ekonomiska läget ur industrins synvinkel." Den beskrev läget nästan exakt som det skulle komma att utvecklas, med fastighets- och finanskrisen:

”

En regering inriktad på långsiktiga strukturreformer var på väg rakt in i den värsta akuta finanskrisen sedan tidigt 1930-tal.

”Det finns inga tecken på marknaderna som tyder på en vändning uppåt inom de närmaste ett och ett halvt åren... Den öppna arbetslösheten kan mot slutet av nästa år komma att ligga kring sex procent... Sammanfattningsvis befinner sig svensk industri och därmed svensk ekonomi i en djup kris, vars slut vi ännu inte kan skönja. Orsakerna är en sammanstrålning av konjunkturella, strukturella och finansiella problem... Situationen är egentligen betydligt allvarigare än vad som framgår av de i och för sig dystra prognoserna.”

”

Sådant var det verkliga utgångsläget: En regering inriktad på långsiktiga strukturreformer var på väg rakt in i den värsta akuta finanskrisen sedan tidigt 1930-tal. Sidoeffekterna av den inhemska realräntechocken förenades 1992 med en internationell valutaoro, till en perfekt storm. Den akuta uppgiften blev överväldigande, medan reformplanerna haft en betydligt längre tidshorisont.

Litteratur i urval

Andersson, Lena (2018): "Sveas son. En berättelse om folkhemmet" (Polaris)

Arvidsson, Claes (1999): "Ett annat land – Sverige och det långa 70-talet" (Timbro)

Berggren, Henrik, och Trägårdh, Lars (2006): "Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige" (Norstedts)

Bergström, Hans (1987): "Rivstart – från opposition till regering" (Tidens förlag)

Bergström, Hans (1993): "Flerpartisamarbete i regering och opposition". Publicerad i "Politikens väsen – En vänbok till Olof Ruin" (Tidens förlag)

Carlsson, Ingvar (2003): "Så tänkte jag" (Hjalmarsen & Högberg)

Esping-Andersen, Gösta (1988): "Jämlikhet, effektivitet och makt: socialdemokratisk välfärdspolitik"

Feldt, Kjell-Olof (1991): "Alla dessa dagar" (Norstedts)

Feldt, Kjell-Olof (2012): "En kritisk betraktelse om socialdemokratis seger och kris" (Bonniers)

Gilljam, Mikael, och Holmberg, Sören (1992): "Väljarna inför 90-talet" (Norstedts)

Jonung, Lars (1999): "Med backspegeln som kompass, om stabiliseringspolitik som läroprocess" (ESO, Ds 1999:9)

Jonung, Lars, red. (2003): "På jakt efter ett nytt ankare – från fast kronkurs till inflationsmål" (SNS förlag)

Maktutredningens huvudrapport (1990): "Demokrati och makt i Sverige" (Allmänna förlaget, SOU 1990:44)

"90-talsprogrammet. En debattbok om arbetarrörelsens viktigaste frågor under 90-talet" (Tidens förlag 1989).

Petersson, Olof, Westholm, Anders, Blomberg, Göran: "Medborgarnas makt" (Carlssons förlag 1989)

Produktivitetsdelegationen: Drivkrafter för produktivitet och välbefinnande" (SOU 1991:82)

Svanborg-Sjövall, Karin: "Kentucky fried children? Om den svenska valfrihetens rötter och dess fiender" (Timbro 2001)

Svensson, Torsten: "Socialdemokratiens dominans." Doktorsavhandling, (Acta Universitatis Upsaliensis 1994)

Svensson, Torsten: "Novemberrevolutionen – om rationalitet och makt i beslutet att avreglera kreditmarknaden 1985" (ESO, Ds 1996:37)

REFORMATORN

– om Carl Bildt
med fokus på åren
som statsminister

Utgiven av
Studentförlaget Horisont
Copyright: respektive författare
Omslag: Jan-Erik Ander
ISBN 978-91-519-7131-5

Första upplagan
Tryck: LaserTryck.se, 2020

Innehåll

Förord	4	Lars Jonung	
Staffan Hildebrand		Kris och krispolitik under	
Avgörande ögonblick		Bildtregeringen – sett i dagens ljus	128
– Carl Bildts ungdomsår	6	Andreas Bergh	
Peje Emilsson		Vad hände med välfärdsstatens	
Steget in i politiken	18	oundvikliga kollaps?	147
Olof Ehrenkrona		Gudrun Schyman intervjuas	
Med samtiden och mot strömmen	29	av Lena Adelsohn Liljeroth	
Hans Bergström		”Vi borde vara ett ämne	
Så var förutsättningarna för		för en psykologisk studie!”	160
reformregeringen Bildt	48	Bengt Westerberg	
Beatrice ”Bea” Ask intervjuas		Valfrihetsrevolutionen och	
av Lena Adelsohn Liljeroth		den nya svenska modellen	162
”Han är fortfarande den entusiastiske		Frank Belfrage	
killen från Östra Reals skolgård”	77	En europeisk eldsjäl	172
Peter Egardt		Lars Peter Fredén	
Regeringsbildaren och		Förebyggande diplomati	
regeringschefen	80	i Baltikum	192
Margaretha af Ugglas intervjuas		Bo Lundgren	
av Lena Adelsohn Liljeroth		Så räddade vi det finansiella systemet	199
”Törs man säga att han var en		Ulf Adelsohn	
gentleman!”	96	Det gick tidigt att se att i Carl hade	
Peter Egardt		vi hittat en talang	208
Reformregeringen och		Nils Bildt	
”Ny start för Sverige”	98	”Bara rrraakt frraam” – Carl hade	
Annie Lööf intervjuas		tidigt riktningen klar för sig	213
av Lena Adelsohn Liljeroth		Ulf Kristersson	
”Carl ger man inte plats – Carl tar plats”	110	Förnyelsen av Sverige – 90-talets	
Peter Egardt		lärdom för 20-talets uppgift	224
Blocköverskridaren och förhandlaren	113	Författare / redaktion	232